

VIDURIO RYTŲ EUROPA XX AMŽIAUS ANTROSIOS PUSĖS LENKŲ IŠEIVIJOS FEDERALISTINĖSE REGIONINĖSE KONCEPCIJOSE

Barbara Stankevič

Doktorantė

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Tel. 268 72 88

El. paštas: barbara.stankevic@gmail.com

Įvadas

Vidurio Rytų Europa kaip vienas iš Europos regionų funkcionuoja šiuolaikiniame moksliniame diskurse, tačiau tai dar nereiškia, kad jis yra šių dienų darinys, nekintantis ir visuotinai priimtinas¹. Geografinis, kultūrinis, istorinis ir politinis šio regiono konstravimas sietinas su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) bei Abiejų Tautų Respublikos (ATR), vadinausi, ir Lietuvos palikimu bei vaidmeniu Vidurio Rytų Europos regioniniam tapsmui.

Regioninė dimensija leidžia permaštyti ir aktualinti daugialypę ir įvairialypę Vidurio Rytų Europą kaip savarankišką vienetą, aktualinant jos istorinius ir šiuolaikinius subjektus skirtingai apibrėžiamoje regio-

no erdvėje. Tai savo ruožtu lemia naujus tiek istorikų, tiek politikų samprotavimus apie Lietuvos istorinę regioninę priklausomybę, modeliuojant šiuolaikinę istorijos interpretaciją ir modernią geopolitiką. Šiame straipsnyje bus siekiama pažvelgti į regioninę Vidurio Rytų Europos dimensiją lenkų federalistinės minties sanklodos kontekste, kuris daugeliu aspektų yra sietinas su Lietuva.

Lenkų federalistinės minties ištakos yra jų kultūroje. Lenkijos istorijoje susiklosčiusi glaudi sąveika tarp literatūros, istoriografijos ir politikos ilgainiui pasirodė ne tik labai patvari, bet ir lemtinga. Lenkams, po ATR padalijimo, XIX a. sukilimų, XX a. emigracijos atsidūrusiems už savo teritorijos ribų, literatūra ir istorija virto savita ir dėl prarasto valstybingumo bei galimybės realizuoti praktinę politinę veiklą stokos bemaž vienintele atrama, kuri galėjo užtikrinti nepriklausomumo jausmą. Šios aplinkybės savo ruožtu darė įtaką XX a. pirmojoje pusėje lenkų politinėje ir istoriografinėje mintyje dominavusioms „Piaštų“ ir „Jogailaičių“ idėjoms, kurios

¹ Apie terminologinę painiavą dėl Vidurio Rytų Europos plačiau žr. *Bumblauskas A. Lithuania and Europe's historical regions // Lithuanian Foreign Policy Review. 2000, Nr. 1 (5), p. 179–190*, apie Lietuvą šiuolaikiniuose ir istoriniuose regionuose kalbama *Bumblauskas A. Aktualieji ir istoriniai Europos regionai: Lietuvos Didžioji Kunigaikštija, ULB, Vidurio Rytų Europa // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir tautiniai naratyvai (specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, t. 7) / Sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko. 2009, p. 17–37.*

atsispindėjo XX a. sandūros jų „tilto“ ir „priešpilio“ geopolitiniuose modeliuose.

„Piaštų idėja“ tarpukaryje tapo išvestine Lenkijos tautinės valstybės koncepcija, remiama tautinių demokratų arba dar kitaip vadinamų „endekų“, vadovaujamų jų ideologo Romano Dmowskio (1864–1939). Koncepcija buvo susijusi su Lenkijos etninių sienų, kaimynų, ypač vakarinių, reguliavimo problema, etniniu ir religiniu Lenkijos vienalytiškumu². R. Dmowskis aiškino, kad „grįžti į Vakarus“ yra pagrindinis Lenkijos tikslas, kuris numatė vakarinių Lenkijos teritorijų atgavimą iš priešiškos Vokietijos ir suartėjimą su jos konkurentėmis Prancūzija ir Rusija³. Etniškai nelenkiškus Lenkijos rytinius kraštus „endekai“ vadino „kresais“ arba pakraščiais, todėl siekė juos inkorporuoti į valstybės sudėtį kaip Rytų Prūsiją ir Dancigą.

Priešinga „Piaštų idėjai“ buvo „Jogailaičių idėja“, kurios pavadinimas kilo iš Lenkiją valdžiusios Jogailaičių dinastijos. Jos viešpatavimo laikais buvo sukurta daugiakultūre Abiejų Tautų Respublika, sudaryta iš dviejų narių – Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, iš kurios inspiracijų sėmėsi tarpukario Lenkijos socialistų lyderis valstybės vadovas Józefas Piłsudskis (1867–1935)⁴. Jis siekė „Jogai-

laičių idėją“ paversti geopolitine tikrove – realizuojant buvusioms ATR teritorijoms suvienyti federalistinę viziją, kuri paliko žymų pėdsaką tarpukario ir pokario lenkų bei jų kaimynų atmintyje.

XX a. pirmosios pusės erdviniai pokyčiai Vidurio Rytų Europoje, nacionalistinių nuotaukų kilimas, gretimų valstybių imperialistinių kėslų baimė, Antrojo pasaulinio karo teritorinės bei valdymo sistemų permainos vertė pokario lenkus susimąstyti, ar gaivinti ir tęsti tarpukario Lenkijos geopolitinį R. Dmowskio ar politinį J. Piłsudskio palikimą rytų kryptimi, ar ieškoti naujų geopolitinių formulių šiam regionui?

XX a. antroje pusėje išsivijios santykių su kaimynais revizijos kryptį vis dėlto nulėmė ne „Piaštų“ „tilto“, bet „Jogailaičių“ „priešpilio“ geopolitinis modelis, kuris šiandien populiariai vadinamas federalizmu. Plačiaja prasme federalizmas suvokiamas kaip savotiškas kompromisas, įrankis politiniams uždaviniams spręsti, derinantis atskirų teritorinių politinių junginių vienybę ir savarankiškumą bei pabrėžiantis piliečių, o ne valstybės suverenumą⁵. Siaurąja prasme federalizmas – tai politinės sistemos formavimo mechanizmas, kai valdžios įgaliojimai yra padalyti

² *Mencwel A.* „Tiltas“ ir „Priešpilis“ // *Naujasis židinys-Aidai*. 2001, Nr. 10, p. 519.

³ *Marszałek A.* Europejska idea integracji między narodowej w perspektywie historycznej. 2008, s. 174.

⁴ Istoriografijoje teigiama, kad J. Piłsudskio geopolitinė programa siekė apsaugoti buvusias LDK teritorijas nuo rusiškojo ekspansionizmo, t. y. kuo toliau nustumti Rusiją į Rytus arba, kitaip tariant, „uždaryti ją etninėse jos ribose“, o tai sąlygojo imperialistinę programą atspalvį ir diskusijas dėl J. Piłsudskio priklausomybės federalistams. Tačiau J. Piłsudskio biografai Andrzejus Garlickis, Włodzimierz Suleja bei Piotras Okulewiczius pripažino ir laiko J. Piłsudskį tikruoju federalistu, nors priduria, kad federalistinė idėja J. Piłsudskiui buvo įrankis savo vizijai įgyvendinti, bet ne tikslas. Pagrin-

dinis jo tikslas buvo stipri Lenkija ir jos apsauga, todėl, analizuojant J. Piłsudskio palikimą, negalima atmesti aneksionistinės jo koncepcijos, o reikia vertinti ją lygia greta su federalistiniais jo planais, žr.: *Garlicki A.* Józef Piłsudski 1867–1935, 1988; *Suleja W.* Józef Piłsudski, 1999; *Lewandowski J.* Federalizm. Litwa i Bialorus w polityce obozu belwederskiego (XI 1919IV 1920), 1962; *Nowak A.* Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921). Koncepcja i realizacja // *Zeszyty Historyczne*, 1994; *Nowak A.* Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920), 2001; *Okulewicz P.* Koncepcja „miedzymorza“ w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1926, 2001.

⁵ *Federalizm. Teorinė ir koncepcija* / Pod red. W. Bokajta. 1998, s. 21.

tarp dviejų ar daugiau lygmenų. Straipsnyje bus kalbama apie vieną federalizmo atmainų – regioninį federalizmą, kuris leidžia pamatyti ir spręsti erdvinės tautų ir valstybių tarpusavio santykių problemas regione.

Visuotinai pripažįstama, kad analizuojant politinę ar istoriografinę mintį nepakanka išnagrinėti oficialius dokumentus ar istoriografinius veikalus, prireikia ir plačiau aptarti juos kūrusių asmenybių veiklą bei pažiūras, todėl šiame straipsnyje bus siekiama atskleisti bene ryškiausias XX a. antrosios pusės lenkų išeivijos federalistinės minties – istoriko Oskaro Haleckio (1891–1973) ir redaktoriaus / politiko Jerzy'o Giedroyco (1906–2000) koncepcijas, kuriose kiekvienas jų savaip matė Lenkiją, o kartu ir Lietuvą su kitomis valstybėmis regioninio federalizmo principu suvienytoje Europos erdvėje. O. Haleckis vis dažniau yra gretinamas su J. Giedroycu, tai labiausiai yra sietina su jų siūlytomis koncepcijomis dėl Lenkijos ir gretimų valstybių šiuolaikinių sugyvenimo sąlygų perspektyvų, jų reikšmės ir vietos Europoje pagrindimu⁶ arba, nagrinėjant lenkų išeivijos pastangas dėl Lenkijos nepriklausomybės, pabrėžiant ypatingą jos vaidmenį⁷.

Dėl O. Haleckio ir J. Giedroyco įžvalgų ir pastangų XX a. šeštojo ir septintojo dešimtmečių sandūroje išeivijoje buvo sugrįžta prie debatų dėl Vidurio Rytų Europos, kurie buvo nutrūkę kilus Antrajam pasauliniam karui ir Vidurio Rytų Europą pasiglemžus sovietiniam blokui. Atnaujintų diskusijų turiniui lemiamą reikšmę tu-

rėjo tarpukario federaciniai projektai, siūlomi minėtam regionui, ir tuometinė pačių intelektualų veikla.

Regioninės tendencijos Vidurio Europoje XX amžiaus pirmojoje pusėje

XIX a. Europą politiškai sudarė trys regionai, veikiami tuo metu dominavusių joje imperijų: Vakarų Europa – Prancūzijos, Vidurio Europa – Vokietijos, Rytų Europa – Rusijos. Tuo pačiu metu ryškėjantys tautinių judėjimų valstybinio savarankiškumo ženklai lėmė apmąstymus dėl regioninės priklausomybės bei regionų sampratų turinio kaitos, tarp kurių daugiausia pokyčių ir diskusijų susilaukė Vidurio Europa.

Vidurio Europos terminas yra sutartinis, iki šiol nėra apibrėžtas ir visuotinai priimtinas, todėl istorikai, politikos analitikai, patys politikai diskutuoja tiek lokalinėje, tiek tarptautinėje erdvėje. Priklausomybė šiam regionui ypač daug kartų keitėsi XX a., kai ir pats regionas, ir jo samprata dėl geopolitinių pokyčių atspindėjo politizuotą jo turinį. Siekiant vienodinti skirtingų tautų santykius Vidurio Europoje ir apibrėžti šio regiono geografinę erdvę, buvo siūlomi įvairūs projektai, tarp jų ir federalistiniai.

Pačioje XX a. pradžioje vokiečių ekonomistas Friedrichas Listas ir geografas Josephas Partchas pasiūlė „Mitteleuropos“ (Vidurio Europos) apibrėžimą, kurio turinį 1913 metais apibūdino vokiečių politikas Friedrichas Naumannas (1860–1919) tokio pat pavadinimo veikale. F. Naumanno Vidurio Europos suvienijimo koncepcijos pagrindas turėjo būti Vokietijos ir Austrijos–Vengrijos federacija, kurios kultūrinėje ir ekonominėje erdvėje dominuotų vokiečių kultūra ir kalba tarsi *lingua franca*, lygia

⁶ Kłoczowski J. Europa Środkowoschodnia w historyografii krajów regionu. 1993, s. 31.

⁷ Davies N. Zgubiło was powodzenie // Kultura. 1986, nr 11/470, s. 59.

greta pripažįstant ir kitų tautų kultūrinį bei kalbinį išskirtinumą joje⁸. Tokio pobūdžio kultūrinė autonomija buvo pasiūlyta siekiant pažaboti mažų tautų nepriklausomybės siekius ir sustiprinti Vokietijos poziciją Rusijos atžvilgiu, kuri panslavismo idėjų sklaidai siekė sunaikinti Austrijos-Vengrijos valstybę iš vidaus. Šiuolaikiniai tyrinėtojai mano, kad pastaroji lengvata kitoms tautoms tebuvo racionalus veiksmas ir reakcija į tuo metu Europoje besiformuojančius tautinius judėjimus⁹. Šis iš esmės politinis traktatas vainikavo visų prieš tai vokiečių šiam regionui siūlytų federalistinių projektų etapą.

Pirmojo pasaulinio karo pradžia ir vis agresyvesnis vokiškųjų koncepcijų turinys lėmė, kad vėliau Vidurio Europos suvienijimo koncepcijos buvo formuojamos be Vokietijos įtakos arba opozicijoje jai, o tai ilgainiui paskatino „Mitteleuropos“ sąvokos evoliucionavimą į Vidurio Vakarų ir Vidurio Rytų Europos suvokimą.

1918 metų rudenį Jungtinėse Amerikos Valstijose Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje gimė Vidurio Europos tautų unijinis-federacinis projektas, kurio pagrindiniai kūrėjai buvo čekų politikas Tomašas G. Masarykas (1850–1937) ir lenkų pianistas, politikas Ignacys Janas Paderewskis (1860–1941). Projektui nebuvo lemta tapti realybe, bet jis paskatino Vidurio Europos geografinį ir kultūrinį regiono problemų suvokimą išplėsti už Habsburgų dinastijos arba Austrijos-Vengrijos ribų JAV institucijose ir studijų lygmeniu¹⁰.

Pirmojo pasaulinio karo pabaiga visiškai

kai pakeitė Vidurio Europos pavidalą. Susikūrė dvylika naujų valstybių, devynios iš jų Vidurio Rytų Europoje (Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija, Čekoslovakija, Austrija, Vengrija, Rumunija, Jugoslavija). Tarp Vokietijos ir Rusijos atsirado daugybė mažų ir dar sąlyginai silpnų valstybių, apsuptų dviejų pastarųjų imperijų. Regiono saugumui bei stabilumui įtakos turėjo ne tik kaimyninių imperijų grėsmė, bet nemažai kenkė ir apkarpytos Vengrija bei Austrija, apsuptos jų atžvilgiu neigiamai nusiteikusių susikūrusių slaviškų valstybių. Tokioje aplinkoje tarpukaryje kaip opozicija vokiškajam „Mitteleuropos“ federaciniam modeliui atsirado alternatyvus variantas „Sredni Evropa“, kuriam priskiriamos Albanija, Austrija, Bulgarija, Čekoslovakija, Estija, Lietuva, Latvija, Suomija, Vengrija, Graikija, Lenkija, Rumunija, Šveicarija, Turkija ir Jugoslavija.

Įtempta tarptautinė situacija Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse ir po jo, vyravusi dėl tautinių ir valstybinių tarpusavio santykių, atsispindėjo ir Lenkijoje bei buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse. Susiklosčius tokioms aplinkybėms, siekiant išvengti konfliktų buvusiose ATR teritorijose, realiai įgyvendinama atrodė „Jogailaičių idėja“, grindžiama lenkų, lietuvių, ukrainiečių bei baltarusių federacija, kurią Lenkijoje rėmė J. Piłsudskis ir jo aplinka¹¹. Tačiau tarpukario lenkų federalistų idėjos galutinai žlugo 1921 metais pasirašius Rygos sutartį¹², kuri padali-

⁸ Naumann F. *Mitteleuropa*, 1915, S. 5–21.

⁹ Symbioza kultur stowiańskich i niestowiańskich w Europie Środkowej, 1996, s. 167.

¹⁰ Parafinowicz H. *Europa Środkowo-Wschodnia w amerykańskiej historiografii // Przegląd Humanistyczny*. 1994, nr 6, s. 97–101.

¹¹ Pažymėtina, kad federacijos narių skaičius ir klausimas dėl Ukrainos dalyvavimo federacijoje nėra išnagrinėtas, žr. Józef Piłsudski. *Wyobraźnia i dzieło polityczne / Pod red. J. Machnika i A. Nowaka*. 2006, s. 58–63.

¹² Šis istorinis faktas iki šiol interpretuojamas nevienodai, pasigirsta balsų, kad J. Piłsudskis neatsisakė savo federalistinės idėjos Rygoje, žr. *Suleja W. Józef Piłsudski*, 1999, s. 197–250.

jo Baltarusijos ir Ukrainos žemes Lenkijai ir Sovietų Rusijai.

Šiame kontekste galima trumpai paminėti ir Lietuvos federalistines idėjas ir jų šalininkus, į kuriuos dėmesį yra atkreipęs lietuvių kilmės išeivis poetas Tomas Venclova. Jo dėka prisimenamas liberalusis lietuvių visuomenės sparnas, kurio atstovai Mykolas Sleževičius, Jurgis Šaulys, Augustinas Janulaitis išivaizdavo Lietuvą kaip daugiatautę valstybę, derinančią LDK tradicijas su moderniosios demokratijos principais¹³. Taip pat primenamos Oskaro Milašiaus ir jį palaikiusių Vaclovo Sidzikausko, Tomo Naruševičiaus bei Ernesto Galvanausko pastangos dėl Hymanso projekto Vilniaus klausimui išspręsti¹⁴. Kaip žinoma, Vilniaus klausimas buvo išspręstas ne pagal minėtą projektą, o kur kas skaudesniu būdų – Lenkijai okupavus Vilnių. Prasidėjo ilgametis konfliktas – vienas iš aršiausių tuometinėje Europoje, beveik toks pats neišsprendžiamas kaip šių dienų konfliktas dėl Jeruzalės¹⁵.

Konfliktiniai santykiai su Lietuva dėl Vilniaus neleido Lenkijai įgyvendinti ir Baltijos regiono projekto, turėjusio suvienyti valstybes nuo Suomijos iki Lenkijos¹⁶, o konfliktas su Čekija dėl Silezijos sukliudė Lenkijai tapti Mažosios Antantės, kurią sudarė Čekoslovakija, Rumunija ir Jugoslavija, nare.

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse Trečiojo Reicho planai pasirodė ambicingesni negu Antrojo, todėl aprėpė plačiau negu F. Naumanno „Mitteleuropos“ koncepcija.

¹³ Venclova T. Prarasto orumo beiėškant // Kultūros barai. 1997, Nr. 8/9, p. 7–8.

¹⁴ Ten pat, p. 7–8.

¹⁵ Venclova T. Vilnius. Asmeninė istorija. 2011, p. 147.

¹⁶ Sierpowski S. Polityka zagraniczna Polski międzywojennej. 1994, s. 12.

Vadovaujantis Trečiojo Reicho geopolitiko Karlo Haushoferio (1869–1946) vizija, Vidurio Europa turėjo būti sujungta ir prijungta prie Vokietijos.

Lenkijos emigracinės vyriausybės premjeras generolas Władysławas Sikorskis 1939 metų pabaigoje, jau prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, pasiūlė karui pasibaigus sudaryti federacinę sąjungą, pirmiausia tarp Lenkijos, Čekoslovakijos bei Lietuvos, vėliau prijungti Rumuniją, Vengriją ir Jugoslaviją¹⁷.

1942 metais Niujorke Lenkijos, Graikijos, Jugoslavijos ir Čekoslovakijos valstybių atstovai pasirašė susitarimą dėl Vidurio ir Rytų Europos Planavimo tarybos JAV įsteigimo, kuri turėjo tapti pagrindu būsimai federacijai. Dar kiti siūlė sudaryti konfederaciją iš šešiolikos regiono valstybių tarp Baltijos, Adrijos ir Juodosios jūros, savo idėjas siedami su tarpukaryje populiaria „tarpjūrio“ idėja, vienijančia teritorijas nuo Estijos (ar net Suomijos), per Latviją, Lietuvą, Lenkiją iki Rumunijos ir Balkanų¹⁸.

Vidurio Europos suvienijimo idėjas plėtojo ne tik oficialios struktūros, bet ir nepriklausomos institucijos. Paminėtinas 1942 metais Lenkijoje įkurtas Vidurio Europos institutas, lygia greta susikūrė lenkų Vidurio Europos klubas, kuris palaikė ryšius su panašaus pobūdžio organizacijomis kitose regiono valstybėse ir leido biuletenį pavadinimu „Intermarum“. Taip pat negalime neužsiminti apie lenkų žurnalisto Kazimierzo Smogorzewskio (1869–1992) Londone įkurtą savaitraštį „Laisvoji Eu-

¹⁷ Podraza A. Europa Środkowa jako region historyczny // Europa Środkowowschodnia od X do XVIII wieku – jedność czy różnorodność? / Pod. red. K. Baczkowski i J. Smołuchy. Kraków, 2005, s. 54.

¹⁸ Polskie wizje Europy w XIX i XX wieku. Wyboru dokonał P. O. Loew. 2004, s. 155–159.

ropa“ („Free Europe“), kurio puslapiuose buvo skleidžiamos federalistinės Vidurio Europos idėjos, ypač daug dėmesio skiriama Lenkijos emigracinės vyriausybės premjero Władysława Sikorskio (1881–1943) ir Čekoslovakijos prezidento Edvardo Benešo (1884–1948) idėjoms aptarti¹⁹.

Pažymima, kad nuo F. Naumanno laikų Vidurio Europos idėja formavosi dviem kryptimis. Vadovaujama Vokietijos ir Austrijos, pirmoji kryptis palaikė centralizuotą vokiškąjį federalistinį „Mitteleuropos“ projektą. Kita kryptis, siūloma daugiausia slaviškų arba rytinių Vidurio Europos valstybių atstovų, skelbė mažų tautų lygiateisiškumą federacijoje, kuri taptų atsvara Vokietijos ir Rusijos imperializmui.

XX a. pirmojoje pusėje siūlomi federalistiniai projektai nesuvienijo Vidurio Europos, bet leido išgryninti dvi Vidurio Europos dalis: vakarinę – etniškai ir istoriškai germanišką, ir rytinę, istoriškai priklausomą nuo Vokietijos, bet daugiausia slavišką, pasižymėjusią ilgamete skirtingų tautų sugyvenimo tradicija. Taip pat ryškėjo ir Vidurio Rytų Europos geopolitinės ir istorinės kultūrinės dimensijų reikšmė šiam regionui identifikuoti²⁰.

Federalistinių krypčių „Mitteleuropa kontra Sredni Evropa“ dvikova, vykusi tris dešimtmečius – nuo 1914 iki 1945 metų, baigėsi abiejų pusių pralaimėjimu. Po 1945 metų visos viltys dėl Vidurio Europos federalistinių projektų realizavimo žlugo. Europa pasidalijo į du priešiškausiai nusiteikusius blokus – demokratinius Vakarus ir komunistinius Rytus, o Vidurio Europa

atsidūrė toje pačioje geopolitinėje erdvėje kaip ir Rytų Europa. Susiklosčius tokiai situacijai, Europos Vakarai pradėjo matyti visas valstybes į rytus nuo Elbės kaip politiškai ir kultūriškai vieningą erdvę.

Regioninis federalizmas istoriografijoje: Oskaras Haleckis

Po 1945 metų Vidurio Europa pamiršo savo federalistinius projektus, tai byloja diskusijų šiame regione trūkumas. Svarią nuomonę dėl Vidurio Europos debatų atgaivinimo reiškė lenkų išeivijos istorikai, kurių priešakyje buvo Oskaras Haleckis – pasaulinio lygio istorikas, po Antrojo pasaulinio karo atidūręs Jungtinėse Amerikos Valstijose, didžiausios įtakos turėjęs anglosaksiškai ir vokiškai istoriografijai²¹.

Lenkų istoriografija O. Haleckį dar tik atranda²², o lietuvių istoriografijoje apta-

²¹ A History of East Central Europe / Red. Peter F. Sugar, Donald W. Treadgold. University of Washington Press, 1974; *Rhode G. Drei Polnische Historiker-drei Personalitäten der Zeitgeschichte // Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*. 1976, Nr. 24 (straipsnyje kalbama ne tik apie O. Haleckį, bet ir apie istorikus Marianą Kukieľį bei Stanisławą Kotą); *Zernack K. Osteuropa: Eine Einführung in seine Geschichte, 1977; Conze W. Von der Spatantik bis zum 18 Jahrhundert, 1992; Troebst St. Region und Epoche statt Raum und Zeit – „Ostmitteleuropa“ als Prototypische Geschichtsregionale Konzeption. Priega per internetą: www.europa.clio-online.de [žiūrėta 2010 09 20].*

²² Lenkų istoriografijoje O. Haleckio išvalgas nagrinėja ir plėtoja Liublino Vidurio Rytų Europos tyrimo institutas su Jerzy'u Kłoczowskiu priešakyje, žr. *Kłoczowski J. Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu, 1993; Kłoczowski J. Młodsza Europa: Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza, 1998; Historia Europy Środkowo-Wschodniej / Pod red. J. Kłoczowskiego. T. 1–2, 2002, taip pat Wandycz P. Cena wolności. Historia Europy Środkowowschodniej od średniowiecza do współczesności, 2003; Wandycz P. O czasach dawniejszych i bliższych. Studia z dziejów Polski i Europy Środkowo-Wschodniej, 2009.*

¹⁹ *Smogorzewski K. Myśli o integracji Europy Środkowo-Wschodniej 1939–1944. 2001, s. 21.*

²⁰ *Czarnocki A. Europa Środkowa, Europa Środkowowschodnia. Geopolityczne a historyczno-kulturowe rozumienie pojęć // Politologia. 1994, t. 1, s. 23–35.*

riami tik atskiri jo darbų aspektai²³. Tarpukario, Antrojo pasaulinio karo ir vėlesniais metais tarptautinėje arenoje jis nuolat išskeldavo federacines-unijines tradicijas Vidurio Rytų Europoje ir jos teisę į savarankiškumą, todėl buvo žinomas šio regiono tautų aspiracijų gynėjas, vėliau komunistinio režimo už tai nuolat ir aršiai kritikuojamas, o jo knygos draudžiamos²⁴.

O. Haleckio istoriografinių pažiūrų formavimosi pradžia ir jo susidomėjimas Liublino unijos ir Jogailaičių dinastijos palikimo istorija fiksuojama nuo 1913 metais pasirodžiusios apybraižos, skirtos Liublino unijai, pavadinimu „Palenkės, Voluinės bei Kijevo žemių prijungimas prie Karūnos (Lenkijos) 1569 metais“, kuri papil-

²³ Lietuvoje O. Haleckio išvalgos funkcionuoja Edvardo Gudavičiaus bei Alfredo Bumblausko darbuose, kuriuose nagrinėjama Vidurio Rytų Europos suvokimo problematika ir Lietuvos vaidmuo joje: *Gudavičius E. Lietuvos europėjimo kelias. Istorinės studijos, 2002; Gudavičius E. „Pastumtos kortų kaladės“ dėsnis // Lietuvos istorijos studijos. Nr. 4, p. 35–43; Bumblauskas A. Lithuania and Europe's Historical regions // Lithuanian Foreign Policy Review. 2005/1; Bumblauskas A. Senosios Lietuvos istorija: 1009–1795, 2005; Bumblauskas A. Polsko-litewskie stosunki cywilizacyjne: przemiany w stanowiskach historiograficznych obu narodów // Przegląd Wschodni. 1999, t. V, z. 4 (20), s. 745–762. O. Haleckio darbai pasidomėta nagrinėjant politinį Krėvos aktą ir Liublino uniją, žr. *Jučas M. Lenkijos ir Lietuvos unijos XX amžiaus lenkų istoriografija // Lietuvos istorijos studijos, t. 6, taip pat bažnytinę Brastos uniją žr. Kirkiėnė G. Chodkvevičių vaidmuo LDK politinio elito struktūroje XV–XVI a. Daktaro disertacija, 2004 [mašinarštis], taip pat svarstant LDK kaip federacijos valstybingumo formą žr. *Norkus Z. Ar Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo federacija? // Lietuvos istorijos studijos, 2008, t. 22, p. 21–22.***

²⁴ *Wandycz P. O dwóch historykach // Zeszyty Historyczne. 1975, nr 32, s. 61. O. Haleckis asmeniškai sulaukė net paties Lenkijos generalinio sekretoriaus Władysława Gomułkos kritikos per antibažnytinę mileniūmo kampaniją Lenkijoje, žr. *Kłoczowski J. Oskar Halecki i jego walka o miejsce Polski w Europie // Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczynskiego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie, 1994, s. 397.**

dyta 1915 metais vėl buvo išleista Lenkų mokslo akademijos lėšomis²⁵.

O. Haleckis, priklausydamas Krokuvos lenkų istorikų optimistų mokyklai, kaip ir kai kurie jo kolegos, priėjo išvadą, kad nei Krėvos sutartis, nei Liublino unija nepanaiškino LDK savarankiškumo, bet sukūrė federaciją, kurią sudarė Lenkija, Lietuva, Rusija (O. Haleckis identifikavo ją su Ukraina ir Baltarusija) bei Latvija ir Estija. Historikas teigė, kad federacija buvo sudaryta realinės unijos pagrindu, bet nebuvo baigta, nes visiškai nesusiformavo jos trečiasis narys – „Rusia“²⁶. Jam „Jogailaičių idėja“ buvo daugiau negu dinastinis sumanymas – kaip pats rašė, tai buvo taikaus laisvų ir lygių tautų, apsuptų agresyvių kaimynų, bendradarbiavimo programa. Jis grindė, kad ATR analizė yra federalizmo problematikos nagrinėjimo pagrindas bei laikė Tautų Lygą, kurios veikloje pats aktyviai dalyvavo, šios sąjungos palikuone²⁷.

O. Haleckis buvo iš tų istorikų, kurie nuo pat savo veiklos pradžios bandė atsakyti į klausimus, kuriuos istorijai kėlė to meto tikrovė. Pirmojo pasaulinio karo metais ir tarpukariu reikėjo spręsti Lenkijos, atsidūrusios tarp Vokietijos ir Rusijos, ateities, galimybės sureguliuoti santykius su artimiausiais kaimynais klausimus. 1918–1919 metais O. Haleckis buvo vienas lenkų delegacijos, vykusios į Paryžiaus taikos konferenciją, ekspertų, todėl nieko keista, kad būtent tuo metu atsigręžta į Jogailaičių dinastijos palikimą, kuriuo labiausiai

²⁵ *Halecki O. Przyłączenie Podlasia, Wołynia i Kijowszczyzny do Korony w roku 1569, 1915, s. 245.*

²⁶ *Halecki O. Dzieje unii jagiellońskiej, 1919, s. 336–3341.*

²⁷ *Žr. The Problem of Unity in the Polish-Lithuanian State / By O. P. Backus, 1963, s. 433, 440; tai taip pat mini *Bardach J. Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w., 1970, s. 18–19.**

domėjosi ir pats O. Haleckis, grindžiantis Lenkijos istorinę raidą bendradarbiavimu su kitomis tautomis ir valstybėmis. Tačiau jis ne tik analizavo praeitį, dalyvavo valstybės veikloje, bet ir pasisakė to meto politinių įvykių temomis, 1920 metais siūlė pripažinti lietuvių ir ukrainiečių nepriklausomybę ir vėliau sudaryti federaciją su Lenkija²⁸. Nors politiškai federalistinė koncepcija tarpukaryje nebuvo realizuota, ją aktualinti ir nagrinėti O. Haleckis neatsisakė.

O. Haleckis savo idėjas formulavo ir skleidė ne tik per mokslinius darbus, bet ir per viešas paskaitas bei dalyvaudamas tarptautiniuose istorikų suvažiavimuose 1923–1965 metais. Pirmą kartą 1923 metais Briuselyje vykusiame tarptautiniame istorikų suvažiavime O. Haleckis pateikė Vidurio Europos chronologinius ir geografinius riboženklius, kuriuos, anot autoriaus, buvo nustačiusi Antika ir krikščionybė. Savo pranešime Vidurio Europai jis priskyrė ir Kijevo Rusią (IX–XII a. valstybę, kurią sudarė dabartinės Rusijos, Baltarusijos, Ukrainos teritorijos) – atskyrė ją nuo Rusijos. Jo manymu, Kijevo Rusia buvo lotyniškosios kilmės „Ruthenios“ tęsinys, o Maskvos Rusia susikūrė finougrų pagrindu, todėl ten susiformavo kitokia slavų tauta²⁹. Reikšmingas momentas Vidurio Europos plėtroje O. Haleckiui buvo ir Lietuva bei jos XIII amžiuje pradėta ekspansija į Rytus. Šiame kontekste lenkų ir lietuvių federacija jam reiškė priešakinę Vidurio Europos poziciją, kurioje „Ruthenios“ teritorija visuomet vaidino lemiamą vaidmenį konflikte su Rusija.

1928 metais tarptautiniame istorikų

suvažiavime Osle O. Haleckis prisiminė savo išsakytas Briuselyje pozicijas dėl unijinės tradicijos vaidmens „Ruthenios“ teritorijose nuo XII iki XIII amžiaus bei kultūrinių ir religinių padalijimų tarp bizantiškojo-slaviškojo ir lotyniškojo pasaulių reikšmės. Šio padalijimo kontekste jis siūlė nagrinėti Pietryčių Europos (pobizantiškosios ir poturkiškosios) ir Šiaurės Rytų Europos (Bizantijos palikuonės) dalis kartu, išskirdamas tarpinę erdvę, sudarytą iš Ukrainos ir Baltarusijos, nes šių valstybių teritorijose šimtmečiais susidurdavo abiejų minėtų regionų įtaka³⁰. Iš to aiškėja, kad Vidurio Rytų Europoje O. Haleckis matė ne tik Lenkiją ir Lietuvą, bet įžvelgė ir trečiąjį jos narį – Ukrainą, o vėliau net ketvirtąjį – Baltarusiją, sakydamas, kad Vidurio Europos rytinės sienos driekėsi tiek, kiek siekė Jogailaičių federacija, sudaryta 1569 metais Liubline³¹.

1930 metais pasirodė O. Haleckio knyga „Lenkija valdant Jogailaičiams“, kurioje kalbama apie lenkų ir lietuvių uniją ir pabrėžiama kultūrinė bei religinė asimiliacijos svarba šiame procese³². Vėliau savo išvadas jis pagrindė Brastos unijos pasekmėmis, remdamasis Vatikano archyviniais šaltiniais³³, kuriuos vertino kaip Liublino unijos politinę tąsą³⁴.

³⁰ Kłoczowski J. Oskar Halecki i jego walka o miejsce Polski w Europie // Z dziejów polityki i dyplomacji polskiej. Studia poświęcone pamięci Edwarda hr. Raczyńskiego Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wychodźstwie, 1994, s. 400.

³¹ Ten pat, p. 93; apie Jogailaičių laikotarpį ir vietą Vidurio Rytų Europoje žr. Halecki O. *Bordelands of Western Civilization. A History of East Central Europe*, 1980, p. 135–151; 167–197.

³² Halecki O. *Polska w dobie Jagiellonów // Polska, jej dzieje i kultura*. 1930, s. 214, 357.

³³ Halecki O. *From Florence to Brest (1439–1596)*, 1958; Halecki O. *Od unii Florenckiej do unii Brzeskiej / Pod red. J. Kłoczowskiego*, 1997.

³⁴ Halecki O. *Dzieje unii kościelnej w Wielkim*

²⁸ Grygajtis K. *Polskie idee federacyjne i ich realizacja w XIX i XX wieku*, 2001, s. 248–249.

²⁹ Kłoczowski J. *Europa Środkowowschodnia w historiografii krajów regionu*, 1993, s. 7.

Vidurio Europos terminą O. Haleckis pirmą kartą pavartojo 1935 metais Varšuvoje vykusiame istorikų suvažiavime³⁵. Pavadinimas greitai prigijo ir jau tais pačiais metais Vengrijoje buvo pradėtas leisti istorinis žurnalas, pavadintas „Archivum Europea Centro-Orientalis“.

Tarpukario lenkų istoriografinės pozicijos priartino lenkų visuomenę ir užsienio istorikų profesionalų gretas prie Jogailaičių dinastijos ir jos idėjos – jų valdomos valstybės reikšmės supratimo to meto Europoje. Deja, regioninės šios dinastijos valdytos erdvės svarbos paieškos Europoje apsiribodavo Lenkijos padalijimų priešasčių nustatymu. Jų ieškota analizuojant Krėvos sutartis ir Liublino uniją – tai turėjo atskleisti ATR federalistinį pamatą, jo pranašumus ir trūkumus. Federalizmo aktualumui ir jo analizei Lenkijos istorijoje turėjo įtakos ne vien istorikų, pritariančių šiai idėjai, susidomėjimas, bet ir politiniai to meto įvykiai, prieštaringi geopolitiniai modeliai, siūlomi J. Piłsudskio ir R. Dmowskio ir su jais susijusių asmenų, kurie taip pat prisidėjo prie lenkų politinės ir istorinės minties sanklodos.

Antrojo pasaulinio karo pradžia nutraukė ne tik išibėgėjusį ir daug žadantį tarptautinį tarpukario istorikų bendradarbiavimą, bet ir jų pačių veiklą. 1939 metais O. Haleckis atsidūrė emigracijoje, tačiau savo darbų ir diskusijų, pradėtų tarpukaryje, nenutraukė.

Per Antrąjį pasaulinį karą, 1944 metais, O. Haleckis pasisakė už mažų valstybių, atsidūrusių tarp Vokietijos ir Rusijos, laisvę,

rašė, kad tokios valstybės nėra imperialistinės Rytų Europos dalis, todėl negali būti nuo jos priklausomos ir jos kontroliuojamos³⁶. Dėl Rytų Europos imperializmo ir komunizmo jis ne kartą kėlė diskusijas. Viena jų buvo su vilniečiu rašytoju Józefu Mackiewicziumi (1902–1985), kuris buvo įsitikinęs, kad ne Rusija, bet komunizmas yra Rytų Europos pragaištis³⁷.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, Europa vėl pasikeitė. „*Divisa et indivisa*“ („padalyta ir nepadalyta“) Europa, nepaisant geopolitinės dvipolės sistemos ir Vidurio Europos regiono užgrobimo, išsaugojo vieningos Europos idėją, kuri Vidurio Rytų Europoje buvo ne mažiau gyvybinga negu Vakaruose. Tačiau beveik pusamžį trukusi dualistinė Europos geopolitinė realija paliko gilų pėdsaką pasaulio istoriografijoje.

Išimtis buvo O. Haleckio emigracijoje pasirodę darbai, iš kurių žymiausias yra „Europos istorijos ribos ir ežios“ („*The Limits and Divisions of European History*“), parašytas anglų kalba (išėjo 1950 metais Londone ir Niujorke)³⁸, tapo O. Haleckio federalistinės-regioninės istoriografijos

³⁶ Podstawski M. Oskar Halecki, Milan Hodža i federalizm regionalny w Europie Środkowej // Lithuania. 2004, nr. 1 (45), s. 71.

³⁷ Halecki O. Wschód europejski, Polska a Rosja // Ciszek J. Oskar Halecki. Historyk – Szermierz Wolności. 2009, s. 166–192.

³⁸ Halecki O. Limits and Divisions of European History, 1950. Knyga taip pat pasirodė vokiečių: Halecki O. Europa: Grenzen und Gliederung seiner Geschichte, 1957, ir lenkų kalbomis: Halecki O. Historia Europy – jej granice i podziały, 1994 ir 2002 metais. Jogailaičių dinastijai analizuoti O. Haleckis skyrė ir paskutinius savo gyvenimo metus. 1991 metais anglų kalba išleistas jo pomirtinis darbas, skirtas Andegavėnų dinastijai Vidurio Europoje, kurio vertimas į lenkų kalbą pasirodė Krokuvos universiteto, įsteigto karalienės Jadvygos, 600 metų jubiliejaus proga, žr. Halecki O. Jadwiga Andegaweńska i kształtowanie się Europy Środkowoschodniej, 2000, s. 10.

Księstwie Litewskim // Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie, 1935, s. 318.

³⁵ Kłoczowski J. Oskar Halecki i jego walka o miejsce Polski w Europie // Z dziejów polityki i dyplomacji..., s. 401.

evoliucijos kulminacija, sąlygojama neadekvataus Europos dalijimo į Vakarus ir Rytus. Knygoje O. Haleckis pasiūlė Europą dalyti ne į dvi ar tris, bet į keturias dalis. Taikydamas atmetimo metodą, jis išskyrė Vakarų Europą – Italiją, Ispaniją, Portugaliją, Didžiąją Britaniją, Belgiją, Liuksemburgą, Olandiją, ir Rytų Europą – Rusiją. Vidurio Europoje išskyrė Vidurio Vakarų Europą, į kurią įėjo Vokietija, Šveicarija ir dalis Austrijos, bei Vidurio Rytų Europą, kuriai priskyrė valstybes nuo Graikijos iki Suomijos, esančias tarp Skandinavijos, Vokietijos ir Italijos, abejodamas dėl Baltarusijos ir Ukrainos³⁹.

Paminėtinas faktas, kad terminas „Vidurio Rytų Europa“ yra aptinkamas daugelyje Antrojo pasaulinio karo lenkų dokumentų, tai leidžia manyti, kad jau tuomet šis terminas pradėjo funkcionuoti politinio lygmens retorikoje pagal politinius užsakyumus, nors nėra nustatyta, kas ir kada jį pavartojo pirmą kartą⁴⁰. Šiame kontekste O. Haleckio darbų reikšmė yra tai, kad jo pastangomis Vidurio Rytų Europos sąvoka pradėta vartoti moksliniu lygmeniu. Jo nuopelnas lenkų federalistinei minčiai vertinamas dvejopai. Pirmiausia jis stengėsi įrodyti ir paviešinti tezę, kad Jogailaičių dinastijos sukurtą valstybę galima laikyti federacija, todėl yra pagrįstai skatinama atsižvelgti į jos tradiciją⁴¹. Antra, jis pateikė ir pagrindė Vidurio Rytų Europos definiciją, kuri tapo nauju atspirties tašku politikams ir istorikams debatuose dėl šio regiono praeities ir ateities.

Vidurio Rytų Europos terminas, O. Ha-

³⁹ Haleckis O. Historia Europy – jej granice i pol-działy, 2002, s. 132.

⁴⁰ Lukaszewicz Sł. Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940–1971, 2010, s. 321.

⁴¹ Ten pat.

leckio populiarinamas knygoje ir tarptautinėse diskusijose, daugumoje amerikiečių mokslo įstaigų pakeitė Rytų Europos apibrėžimą. Manoma, kad didžiausias JAV Vidurio Rytų Europos tyrimų institutas (*Institute on East Central Europe*) Kolumbijos universitete perėmė šį pavadinimą dėl O. Haleckio įtakos⁴².

O. Haleckis apibendrino diskusijas, XX a. plėtojamas lenkų, čekų, vengrų ir kitų istorikų bei politikų, dėl tokių sąvokų kaip Rytų Europa, Slaviškoji Europa, Vidurio ar Vidurio Rytų Europa. Jo Europos regioninės koncepcijos modelį, numatantį Europą dalyti ne į tris, bet į keturias dalis, plėtojo ne tik svarbiausi JAV politinės minties centrai, bet ir lenkų išeivija.

Maisons-Laffitte „ULB“ geopolitinė programa

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui ir įsitvirtinus tarptautiniams pokario susitarimams, išeivijoje palaipsniui buvo suvokiama nauja realybė ir brendo pavergtų tautų bendros grėsmės suvokimo ir pastangų jai įveikti reikšmė. Esant tokioms išeivijos nuotakomis nuo 1946 metų savo veiklos ėmėsi iš pradžių Romoje, o nuo 1947 metų Maisons-Laffitte priemiestyje netoli Paryžiaus įsikūręs Literatūros institutas, vadovaujamas politinio lenkų išeivio Jerzy' o Giedroyco.

Viena pagrindinių ir bene ryškiausia J. Giedroyco leidžiamų ir redaguojamų žurnalų „Kultūra“ (1947–2000) ir „Istorijos sąsiuviniai“ (nuo 1962, leidžiamas iki šiol) mintis buvo adekvati reakcija į esamus ir praecities įvykius, paties redaktoriaus vadinama politiniu realizmu. Remiantis

⁴² Wandycz P. O dwóch historykach // Zeszyty Historyczne, 1975, s. 63.

šia mintimi J. Giedroyco leidžiamų žurnalų puslapiuose buvo sukurta koncepcija „ULB“ (terminas suformuotas buvusioms Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėms – Ukrainai, Lietuvai, Baltarusijai – pavadinti), skirta lenkų bendradarbiavimui su ukrainiečių, lietuvių ir baltarusių tautomis, ilgainiui peraugusi į geopolitinę Maisons-Laffitte išsivijojus nepriklausomas Lenkijos partnerystės su suvereniomis „ULB“ valstybėmis programą.

J. Giedroyco biografija, kilmė ir šeimos palikimas buvo neatsiejama jo asmenybės dalis ir inspiracija iniciatyvoms⁴³. Šis faktas, jo giminės sąsajos su visomis buvusiomis LDK tautomis telpa formulėje „P+LBU“, kuri iššifruojama kaip J. Giedroyco lenkiškosios kultūros puoselėjimas ir lenkų kalbos vartojimas, lietuviškoji kilmė, baltarusiškasis vaikystės kraštas bei giminės kultūrinė ir demokratinė veikla Ukrainoje⁴⁴.

J. Giedroycas laikė save sulenkėjusiu lietuviu, kaip jo tėvo brolis Jonas Giedraitis⁴⁵, bet, kitaip negu tėvas, kuris sakėsi esąs lietuvių kilmės lenkas. Šitoks redak-

toriaus savosios tapatybės įvardijimas neretai lenkų buvo suvokiamas kaip ekstravagantiškumas, nepamatuoto užsispyrimo arba dar kitaip intelektualinio neadekvatumo padarinys. Todėl J. Giedroycui tekdavo patikslinti, kad Lietuva yra jo antroji tėvynė, bet visą savo gyvenimą jis yra skyręs Lenkijai, tai reiškia, kad Giedroyco pavadė yra tokia pat gera, kaip ir Giedraitis⁴⁶. Tačiau byrant Sovietų Sąjungai nepriklausomybę atkūrusioje Lenkijoje vadintis J. Giedroyco sekėjais tai netrukdė.

Nors J. Giedroycas ir jo palikimas Lenkijoje paskutiniaisiais dešimtmečiais susilaukė ypatingo dėmesio, priekaištaujama, kad visi pasisako esą „Kultūros“ ir J. Giedroyco mokiniai, bet išties jo *Rzeczpospolita* koncepcija nėra apmąstyta⁴⁷, pasigendama redaktoriaus vientisos Lenkijos koncepcijos, kuri galėtų paaiškinti jo paties ne kartą kartotą požiūrį, kad Lenkiją iki šiol temdo tarpukario politikų R. Dmowskio ir J. Piłsudskio karstai, konstravimo⁴⁸.

J. Giedroycas neretai yra lyginamas su J. Piłsudskiu, kurį žavėjo jo daugiatautės Lenkijos vizija ir sugebėjimas pralaimėjimo akimirka surasti naudingų valstybei sprendimų⁴⁹, tačiau beatodairišku jo sekėju niekada savęs nelaike.

Manoma, kad J. Piłsudskio politikos

⁴³ Apie J. Giedroyco biografiją plačiau jo autobiografijoje, parengtoje K. Pomiano, žr. *Giedroyc J. Autobiografia na cztery ręce*, wyd. 3, 1999; apie kilmę žr. *Kosman M. Jerzy Giedroyc – człowiek instytucja // Z rozważań nad kulturą polityczną w Polsce*, cz. 2, 2001, s. 101–109.

⁴⁴ *Giedroyc M. Ród Giedroyciow i tradycje Rzeczypospolitej Wielu Narodów in Aktualność przesłania paryskiej „Kultury“ w dzisiejszej Europie. Zbiór studiów*. 2007, s. 35–38.

⁴⁵ Ten pat, p. 41; J. Giedroyco dėdė Jonas Giedraitis buvo tarpukario Kauno politinis veikėjas, kovojęs už nepriklausomą Lietuvą, pusbrolis Michailas Giedroycas – Oxfordo universiteto istorijos profesorius taip pat save laikė sulenkėjusiu lietuviu, kurio darbai skirti Vidurio ir Rytų Europai išlieka pubrolio šešėlyje. Apie tai žr. *Daniłowicz R. Jakiś Giedroyc z Paryża // Polityka*. 2007, nr 4 (2589), s. 80–82. Straipsnis papildytas lietuvių komentarais, žr. *Butkevičius Z. Kažkoks Giedraitis iš Paryžiaus // Šiaurės Atėnai*. 2007, Nr. 839.

⁴⁶ *Berberyusz E. Książę z Maisons-Laffitte*, 1995, s. 11–12.

⁴⁷ Žr. *Lazari A. Jerzego Giedroycia wołanie na puszczy. Polska polityka wschodnia w rozumieniu Redaktora „Kultury“ // Przegląd*, nr. 30. Prieiga per internetą: <http://www.przegląd-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=11026> [žiūrėta 2009 05 01]; *Chruścińska I. Dziesięć lat bez Giedroycia. Przemyśleć wszystko na nowo // Nowa Europa Wschodnia*, s. 156.

⁴⁸ Sto lat polskiego losu. Z Jerzym Giedroyciem rozmawiał Krzysztof Masłowski // *Plus Minus*. 1999, nr 53. Prieiga per internetą: <http://www.zwoje-scrolls.com/zwoje21/text18p.htm> [žiūrėta 2010 01 16].

⁴⁹ *Toruńczyk B. Rozmowy w Maisons-Laffitte*. 1981. 2006, p. 14.

kritika ir minėta „dvių karstų“ aksioma tapo idėjinio „ULB“ koncepcijos pagrindu, nes pats J. Giedroycas šias dvi lenkus „temdančias“ tiesas vertino skeptiškai, ypač po Jaltos ir Potsdamo susitarimų, ragindamas lenkus jų atsisakyti, atsižvelgiant į susiklosčiusią pokario situaciją, teigdamas, kad politinė praktika ir programos nėra sakramentai, kad reikia gebėti prisiderinti prie tarptautinės politikos pokyčių⁵⁰. Remiantis tokia nuostata, „Kultūra“ ne kartą keitė savo nuomonę, nes tikėjo, kad reikia ne tik mokėti išsaugoti principus, bet ir išmokyti keisti pažiūras⁵¹.

J. Giedroycas buvo įsitikinęs, kad dėl nesugebėjimo keisti pažiūras žlugo J. Piłsudskio federalistinė vizija. Ją atsimindamas, redaktorius yra nurodęs, kad tarpukaryje nebuvo atsižvelgta į tai, kad ukrainiečiai ar lietuviai „Jogailaičių idėją“ suprato kaip gryniausią lenkų tradicinio imperikalizmo formą, jų nežavėjo nuolatinis lenkų apeliavimas į Jogailos tradiciją, o tai, kas lenkams buvo šlovingi laikai, lietuviams, ukrainiečiams, baltarusiams buvo tamsūs jų istorijos puslapiai⁵².

J. Giedroycas visuomet buvo realistas ir niekada netikėjo, kad Europa grįš į padėtį, kuri egzistavo iki 1939 m. rugsėjo. Todėl jau XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje ir šeštojo pradžioje žurnale „Kultūra“ pasisakė už Vidurio Rytų Europos federaciją suvienytos Europos ribose⁵³.

⁵⁰ *Lazari A. Jerzego Giedroycia wołanie na puszczy. Polska polityka wschodnia w rozumieniu Redaktora „Kultury“ // Przegląd, nr 30, taip pat žr. Mieroszewski J. Materiały do refleksji i zadumy. Instytut Literacki, 1976, s. 110–122.*

⁵¹ *Hofman I. Ukraina, Litwa, Białoruś w publicystyce paryskiej „Kultury“, 2003, s. 279.*

⁵² *III Rzeczpospolita oczami realisty. Z J. Giedroyciem rozmawiał Krzysztof Burnetko // Tygodnik Powszechny. 1998, nr 3/181.*

⁵³ *Mieroszewski J. Budujemy dom // Kultura. 1954, nr 10/84, s. 9.*

Šioje federacijoje Vokietijos ir Lenkijos santykiai turėjo lemti besiformuojantį politinį klimatą šioje Europos dalyje, dėl to pirmuosius du pokario dešimtmečius „Kultūra“ daugiau dėmesio skyrė Vokietijos ir Lenkijos vakarinėms sienoms, o ne Rusijos problematikai.

Tačiau pokario sienų neliečiamumas buvo susijęs ne tik su Lenkijos vakarinėmis, bet ir su rytinėmis sienomis. Rytinių teritorijų praradimas lenkų visuomenei atrodė tragedija, su kuria neįmanoma susitaikyti⁵⁴. Šiai problematikai atskleisti „Kultūroje“ pasirodė publicistikos kanonu laikoma įspūdingų straipsnių, vėliau pavadintų „ULB“ tema, serija⁵⁵, kurią paskatino pradėti paprasto skaitytojo laiškas, išspausdintas 1952 metais. Niekam nežinomas žmogus Józefas Majewskis, Pretorijos (Pietų Afrika) aukštosios dvasinės seminarijos auklėtinis, dalydamasis išpūdziais iš JAV – Polonijos suvažiavimo, savo laiške lenkams pasiūlė atsisakyti pretenzijų į Vilnių ir Lvovą⁵⁶.

⁵⁴ *Kornat M. Jerzys Giedroycas ir XX amžiaus lenkų politinės idėjos // Naujasis židinys-Aidai. 2009, Nr. 7, p. 255.*

⁵⁵ *Giedroyc J., Stempowski J. Listy 1946–1969. Wydał A. S. Kowalczyk, 1998, s. 10.*

⁵⁶ <...> esame linkę šykštauti, jeigu ne stačiai apgaudinėti. Bemaž trys ketvirtadaliai lenkų, gyvenančių emigracijoje, yra kilę iš vadinamųjų rytinių pakraščių. Daugelis Voluinėje, Polesėje ir Podolėje po žemės reformos įsikūrė kaip lenkų „kolonistai“, kiti – nuo amžių čia gyvenusių lenkų šeimų, buvusios bajorijos, palikuo-nys. Rytiniai pakraščiai kartu su keliais milijonais rusų (ukrainiečių), baltarusių ir lietuvių atiteko atgimusiai Lenkijai pagal Rusijos traktatą. Vilnius šiaurėje, Lvovas pietuose – kaip tik šie „grynai lenkiški“ miestai pridarė mums daugiausia rūpesčių ir pagimdė priešų. Taip kaip mes, lenkai, turime teisę į Wrocławą, Szczeciną ir Gdańską, taip ir lietuviai teisėtai reikalauja Vilniaus, o ukrainiečiai Lvovo. Istoriniai argumentai įrodo, kad šie miestai niekada nebuvo lenkiškos prigimties. Nors negalima paneigti fakto, kad prieš 1939 m. dauguma Vilniaus ir Lvovo gyventojų laikė save lenkais, tačiau smarkiai apsirinka tie, kurie mano, kad šie miestai kada

Šis laiškas sukėlė tiek teigiamą, tiek neigiamą skaitytojų reakciją. Vieni laiškuose redakcijai rašė, jog reikia pripažinti didelį „Kultūros“ redakcijos nuopelną, kad ji ryžosi nuveikti juodą darbą, ruošdama pagrindą būsimai federacijai tarp Vidurio Rytų Europos išeivių ir stengėsi pakeisti tų tautų mentalitetą, siekdama, kad ateityje suprastų, kas jas sieja, ir įveiktų tai, kas skiria⁵⁷. Kiti barė „Kultūrą“ už šio laiško paskelbimą ir net atsisakydavo šio žurnalo prenumeratos. Gausybė skaitytojų laišku, skelbtų kiekviename „Kultūros“ numeryje, liudija, koks svarbus ir intensyvus buvo jų indėlis į žurnalo kūrimąsi ir savitos jo „linijos“ formavimąsi.

„Kultūra“ kritikos nepabūgo ir 1953 metų pirmajame numeryje oficialiai pareiškė, kad pritaria tokiai pozicijai ir sieks ją įgyvendinti⁵⁸. Taigi, „Kultūra“ per penkerius pirmuosius leidybos metus užėmė poziciją, kuri deklaravo, kad Vilnius turi priklausyti Lietuvai, o Lvovas – Ukrainai, nes manė, kad tik tokia laikysena galėjo pagerinti santykius su kaimynais, padėti bendradarbiauti, sustiprinti visų pozicijas

ners turėtų būti sugražinti Lenkijai. Lietuviai Vilniaus neatsisakys niekada, ir, kol mes jiems Vilniaus neatiduosime, tol tarp mūsų tvyros nesantaika. Savo ruožtu ukrainiečiai nepadovanos mums Lvovo. Po paskutiniojo karo rytiniai pakraščiai buvo „išvalyti“ nuo lenkų. Kilus trečiajam pasauliniam karui ir galbūt sugriuvus Sovietų Sąjungai, mūsų apetitas Lvovui ir Vilniui apskritai turėtų praėti. Tegu lietuviai, kuriems teko blogesnis likimas nei mums, džiaugiasi savo Vilniumi, o Lvove tesiplaiksto mėlyna ir geltona vėliava. Mes nukreipkime akis į Wrocławą, Szczeciną ir Gdańską ir statykime Lenkiją jos pačios žemėje. Tuomet mūsų rytiniai ir šiauriniai kaimynai ims tikrai mumis pasitikėti. Bendradarbiaujant Ukrainai ir Lietuvai Vidurio Europos federacija taps faktu <...> // *Majewski J. List do redakcji // Kultura. 1952, nr 11/61, s. 158.*

⁵⁷ *Ginwitt S. List do redakcji // Kultura. 1953, nr 5/67, s. 156.*

⁵⁸ Nieporozumienie czy tani patriotyzm. Nota redakcji // *Kultura. 1953, nr 1/63, s. 83.*

Rusijos atžvilgiu, nepaisant šios šalies ideologinės orientacijos⁵⁹.

1958 metais sociologas Feliksas Grossas (1906–2006) straipsnyje „Pastabos apie Rytų Europą“ aiškino, kad reikia Vidurio ir Vidurio Rytų Europos integracijos, o jos diktatūros sąlygomis neįmanoma realizuoti, todėl, žvelgiant į ateitį, yra būtinas šios Europos dalies tautų bendradarbiavimas įveikiant Rusiją⁶⁰. Manytina, kad J. Giedroycas neatsitiktinai pradėjo bendradarbiauti su F. Grossu, kuris buvo Vidurio ir Rytų Europos Planavimo tarybos JAV generalinis sekretorius, todėl puikiai išmanė šio regiono reikalus. Tarybos tikslas buvo padėti pagrindus naujam Vidurio ir Rytų Europos valstybių sugyvenimui. Kaip jį formuojantis mechanizmas buvo pasirinktas federalizmas. Savo federalistinį Vidurio Rytų Europos modelį F. Grossas išdėstė knygoje, kuri pasirodė tik 1945 metais, kai šios Europos dalies valstybių likimas jau buvo nulemtas⁶¹.

Santrumpa „ULB“ Ukrainai, Lietuvai ir Baltarusijai pavadinti pirmą kartą pavartota tik 1974 metais „Kultūros“ publicisto Juliuszo Mieroszewskio (1906–1976), dar vadinamo J. Giedroyco *porte parole*. J. Mieroszewskis aiškino, kad ULB praeityje ir sovietmečiu buvo daugiau nei nesantaikos tarp Lenkijos ir Rusijos priežastis. „ULB“ teritorija visuomet lėmė rusų ir lenkų santykių formas: arba imperializmą,

⁵⁹ *Giedroyc J., Mieroszewski J. Listy 1946–1986 / Wydał K. Pomian i J. Krawczyk, 1994, s. 256.*

⁶⁰ *Gross F. Uwagi o Europie Wschodniej // Kultura. 1958, nr 10/132, s. 101.*

⁶¹ Felikso Grosso, gyvenusio Vilniuje 1939–1941 m., palikimas dar tik atrandamas, plačiau apie jį žr. F. Gross. *Wartość, nauka i świadectwa epoki / Red. J. Kurczewska, 2002, s. 9–32; apie jo federalistines koncepcijas žr. *Lukasiewicz Sł. Trzecia Europa. Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych 1940–1971, 2010, s. 222–249.**

arba satelito vaidmenį⁶², dėl to Lenkija visuomet stengėsi šiose teritorijose dominuoti ar kariniu būdu, ar federalistiniais planais, nes istorija ją mokė, kad Rusija, vadovaujanti šiose teritorijose, tampa neįveikiama konkurentė. Iš laimėjusios konkurentės – Rusijos – negalima tikėtis nieko kito, tik pavergimo. Kad Lenkija išsilaisvintų iš nelaisvės ir pradėtų naujų santykių su rytiniais kaimynais etapą, reikėjo sudaryti tvirtus pagrindus, kuriuos ėmėsi kloti margas Maisons-Laffitte bendradarbių ratas, geriausias išeivijos plunksnos.

„ULB“ koncepcija buvo siekiama šiuolaikinėmis sąlygomis atnaujinti „Jogailaičių idėją“, dialektiškai ją kritikuojant ir atmetant ankstesnę imperialistinę jos formą. Pritardamas J. Giedroycui, J. Mieroszewskis teigė, kad „Jogailaičių idėja“ tik lenkams neturi nieko bendra su imperialismu. Abiejų Tautų Respublika lėmė lietuvių bajorijos polonizavimą, o ryškiausias meilės tėvynei aktas – „Lietuva, Tėvyne mūsų, tu didvyrių žeme“ – buvo parašytas ne lietuvių, bet lenkų kalba. Lenkai, matyt, net negalėtų įsivaizduoti tokios situacijos. Rusai bandė mus rusifikuoti, bet jiems nepavyko iš mūsų atimti nė vieno poeto ar rašytojo, netgi atvirksčiai – rusų spaudimas XIX a. sudarė sąlygas lenkų literatūrai ir kalbai suklestėti⁶³. Taigi, „ULB“ koncepcija buvo reikalaujama atsisakyti lenkų tradicinio imperializmo, nes tik tuomet būtų galima susitaikyti su Lenkijos rytiniais kaimynais ir reikalauti iš Rusijos išsižadėti jos imperializmo bei galvoti apie šios šalies demokratizavimą.

„ULB“ idėja formavosi ne tik „Kultūroje“. Istorinių tekstų bei šaltinių, kurie

pasiekdavo „Kultūrą“, gausa neleido visų jų spausdinti žurnalo skiltyje, skirtoje XX a. Lenkijos istorijai, todėl 1960 metais redakcijoje kristalizavosi mintis leisti savarankišką leidinį, skirtą vien istorijai.

1962-aisiais pasirodė pirmasis „Istorijos sąsiuvinių“ žurnalo numeris, pradžioje leidžiamas kas pusmetį, nuo 1973 metų (23 numerio) – kas ketvirtį. Žurnalas buvo skirtas naujausiai istorijai, pabrėžiama objektyvios analizės stoka sovietiniame bloke, skelbiami nežinomi dokumentai, atsiminimai, recenzijos ir kita. Ypatingą vietą jame užėmė lenkų, ukrainiečių, lietuvių ir baltarusių santykių tematika, kuria buvo siekiama paspartinti lenkų išeivijos apsisprendimą dėl bendradarbiavimo su rytiniais Lenkijos kaimynais galimybų.

Pirmajame „Istorinių sąsiuvinių“ numerio redakcijos pareiškime nurodyta, kad leidinio tikslas yra ieškoti objektyvios tiesos, o ne pritaikyti faktus politinėms ar istoriosofinėms koncepcijoms⁶⁴. Netrukus žurnalas išsiskyrė iš lenkų išeivijos periodikos, skirtos istorijai, dėl tematikos neribojamų chronologinių ribų, siekiančių ne tik tarpukarį, bet ir laikotarpį po 1945 metų, kuris buvo tabu istorikams, besilaukiantiems 50 metų ar ilgesnio tarpo nagrinėjamo objekto atžvilgiu. Tokia pozicija lėmė žurnalo autorių įvairovę, nuo publicistų iki profesionalių istorikų, baigusių tiek užsienio, tiek Lenkijos aukštąsias mokyklas⁶⁵.

1974 metais pasirodęs 28 žurnalo numeris buvo skirtas vien Lietuvos Didžiajai

⁶⁴ Redakcja // *Zeszyty Historyczne*. 1962, s. 7.

⁶⁵ *Stobiecki R. Wątki historiograficzne na łamach „Zeszytów Historycznych“ i paryskiej „Kultury“ (1962–1989) // Jerzy Giedroycia rozrachunki z historią i polityką. Studia i szkice w czterdziestą rocznicę „Zeszytów Historycznych“ / Pod red. Sł. M. Nowinowskiego i R. Stobieckiego, 2005, s. 22.*

⁶² *Mieroszewski J. Rosyjski „kompleks Polski“ i obszar ULB // Kultūra*. 1974, nr 9/324, s. 7.

⁶³ Ten pat, p. 5.

Kunigaikštystei, jame buvo grindžiamas įsitikinimas, kad 70 ar net 80 procentų visos politikos – tai diskusija apie istoriją⁶⁶. Chronologinės ir tematinės publikacijų, skirtų „ULB“, ribos siekė ne tik XX a., bet ir XVIII a., nes norėta pakeisti XVIII–XIX a. lenkų istoriografijos suformuotą įsitikinimą, išvirtinusi lenkų atmintyje, kad ukrainiečiai, lietuviai ir baltarusiai yra „jaunesnieji lenkų kultūros broliai“⁶⁷.

Šiandien pripažįstama, kad „Istorijos sąsiuviniai“ reikšmė XX a. istorijai pažinti buvo ir tebėra didelė. Nebūdamas istorikas, J. Giedroycas labai paveikė lenkų istoriografiją⁶⁸.

„ULB“ programos turiniui buvo svarbi ne tik istorija, bei ir literatūra, o ypač poeto ir eseisto Czesławo Miłoszo (1911–2004) kūryba. Poetas, kritikuodamas lenkų išeiviją, sakė, kad po Jaltos išeivija tekėlė sau tikslą atkurti Lenkiją, kokia ji buvo iki 1939 metų, bet tai tapo objektyviai neįmanoma, nes Europa liovėsi egzistuoti 1914 metais⁶⁹. Nors Cz. Miłoszui Europa liovėsi egzistuoti 1914 metais, susigrąžinti jis nesitikėjo ir to, ką mėgo tarpukaryje. Jo kūriniai bei „Kultūroje“ užsimezges jo ir lietuvių išeivio poeto Tomo Venclovos dialogas tapo dar vienu reikšmingu „ULB“ programos faktu, nes kokybiškai papildė ją Vilniaus ir Lietuvos problematika⁷⁰.

⁶⁶ *Mieroszewski J.* Rosyjski kompleks Polski i obszar ULB // *Kultura*. 1974, nr 9, s. 6.

⁶⁷ *Stepnik A.* Ukraina, Litwa i Białoruś w „Zeszytach Historycznych“ (1962–1991) // *Jerzy Giedroycia rozrachunki z historią i polityką. Studia i szkice w czterdziestą rocznicę „Zeszytów Historycznych“ / Pod red. Sł. M. Nowinowskiego i R. Stobieckiego*, 2005, s. 63.

⁶⁸ *Kornat M.* Jerzys Giedroycas ir XX amžiaus lenkų politinės idėjos // *Naujasis židinys-Aidai*. 2009, Nr. 7, p. 258.

⁶⁹ *Jerzy Giedroyc, Czesław Miłosz.* Laiškai. 1952–1963, p. 12.

⁷⁰ *Miłosz Cz., Venclova T.* Dialog o Wilnie // *Kultura*. 1979, nr 1–2, s. 15–28.

XX a. pabaigoje atkūrusiai nepriklausomybę Lenkijai santykių su kaimynais kelrodžiu tapo J. Giedroycas įsitikinimas, kad Lenkijos situacija Europoje ir pasaulyje priklausys nuo jos padėties Rytų Europoje. Kuo tvirtesnė bus toji padėtis, tuo Lenkija bus svarbesnė Vakarams, nes ji Vakarams yra reikalinga tam, kad sugėbėtų palaikyti su Rusija gerus santykius ir padėtų Europai bei Amerikai įkomponuoti ją į demokratinių valstybių visumą⁷¹, todėl manytina, kad Europos kaimyninių tautų santykių svarbos suvokimas yra istorinis J. Giedroycas nuopelnas.

Nepriklausomos, paremtos demokratiniiais pagrindais ir draugiškais ryšiais su artimiausiais rytiniais kaimynais Lenkijos vizija, kuri, atsižvelgiant į komunistinį laikotarpį, atrodė lyg utopija, išvedė Lenkijos ir „ULB“ geopolitiką iš kelio be išeities į taikos ir bendradarbiavimo kelią, o bėgant laikui, pelnė vis didesnį pasitikėjimą, nes nebuvo paremta nei jėga, nei konfrontacija, nei „imperialistiniu federalizmu“, tik susitarimu ir bendradarbiavimu, siekiant atkurti visų šių valstybių nepriklausomybę.

Lenkijos ir Lietuvos valstybių atkūrimas XX a. pabaigoje tapo radikaliu lenkų ir lietuvių santykių posūkiu. Įtempti santykiai su Lenkija tarpukaryje tapo atramos tašku lenkų ir lietuvių dialogui pokaryje. Nors tarpukario įvykiai abiejų šalių buvo sureikšminami, vis dėlto vykusio polemika išryškino pastangas surasti sprendimus šiems sunkumams įveikti. Tai patvirtina lenkų ir lietuvių dialogo raida „Kultūros“ puslapiuose⁷².

Vis dar pasitaikydavo, kad lenkų ir lietuvių ryšiams trukdė lenkų arogancija bei

⁷¹ Ten pat, p. 24.

⁷² Plačiau žr. *Stankevič B.* Jerzy Giedroyc / Jurgis Giedraitis ir Lietuva // *Naujasis židinys-Aidai*. 2004, Nr.12, p. 620–625.

lietuvių kraštutinio nacionalizmo demonstravimas⁷³. Tačiau ilgainiui daugelis, įsiklausę į J. Giedroyco raginimą, pripažino, kad bendradarbiaujama turi būti be ksenofobinių nuotaikų ir provokuojančių revizionistinių aspiracijų ar užslėptų intencijų, aiškiai ir atvirai.

1990 metų „Kultūros“ birželio numerį pirmą kartą pasirodė antraštė: „ULB pradeda realizuoti“⁷⁴. J. Giedroyco Vidurio Rytų Europos laisvų ir lygių valstybių vizija, veikiama tarpukario įvykių ir pasaulėjautos, plėtojama ir galutinai suformuota „Kultūroje“, buvo tokia toliaregiška, kad susilaukė atpildo.

1990 m. kovo 11 d. Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, Lenkija ją pripažino 1991 m. rugpjūčio 26 d. ir tapo tik 15 valstybe, kuri tai padarė. Lenkijos delsimą pripažinti Lietuvos nepriklausomybę „Kultūra“ pasmerkė tvirtindama, kad Lenkija, išduodama savo kaimynę, išduoda savo istoriją, o galiausiai – ir savo ateitį. „Budrio kompleksas“ (atseit „mažoji Lietuva“ nepriartins Lenkijos prie Europos, o tik sukels daugiau problemų su galingu sovietiniu kaimynu) neapsaugos Lenkijos nuo „Rytų pagrobimo“⁷⁵. Dar vienas mo-

tyvas lenkams pripažinti ir ginti Ukrainos, Lietuvos ir Baltarusijos nepriklausomybę buvo gerų santykių su Rusija ir Vokietija palaikymas, kuriems, anot J. Giedroyco, įpareigojo Lenkijos ir Lietuvos unija ir iš jos kilusi „Jogailaičių idėja“, kurios laikytinos prasmingiausiais Lenkijos istorijos momentais⁷⁶.

1998 metais reportaže J. Giedroycas sakė: „Daugiausia įkvėpimo man teikė, net jeigu ir pasidaviau J. Piłsudskio pažiūrų įtakai, istorija, būtent Abiejų Tautų Rzeczpospolitos / Respublikos istorija. Jos vizija nebuvo iki galo įgyvendinta, nes nesugebėjome į ją įtraukti Ukrainos, nesugebėjome užtikrinti protingo bendradarbiavimo su lietuviais, o tai labai pakenkė mūsų ateičiai. „Kultūra“ gimė visiško pralaimėjimo akimirka ir tuomet sukurti naują viziją atrodė utopija. Dabar jau yra aišku, kad tokią viziją reikėjo sukurti ir įgyvendinti, o jeigu tai daroma užsispyrus, galima tikėtis ir rezultatų.“⁷⁷

Maisons-Laffitte sukurta „ULB“ programa leido Lenkijai geriausiai iš visų Vidurio Rytų Europos valstybių suprasti, kad net Europos Sąjungos viduje ir už jos ribų yra kaimynų, nuo kurių nepabėgsi ir kurių nuotaikų negalima nepaisyti, nors be jų gyvenimas būtų kur kas malonesnis⁷⁸, todėl šiuolaikiniam Lenkijos vaidmens Europoje ir Vidurio Rytų Europoje supratimui buvo ir yra svarbios J. Giedroyco, J. Mieroszewskio bei Literatūros instituto bibliotekos išleisti žurnalai ir knygos. Jie

⁷³ Kosobudzki T. Stracone szanse // Kultura. 1994, nr 5/560, s. 15.

⁷⁴ Plačiau žr.: Pomian K. Jerzy Giedroyc. Redaktor, polityk, człowiek, 2001; Dzieło Giedroycia: nasze zadania na przyszłość. Rozmawia W. Bartoszewski, B. Geremek, P. Kłoczowski, A. S. Kowalczyk, K. Czyżewski, W. P. Duda // Przegląd Polityczny. 2001, nr 51, s. 94–103; Kowal P. Ukraina, Litwa i Białoruś w myśli polskich środowisk opozycyjnych w latach 1976–1980, 200. Prieiga per internetą: <http://www.omp.org.pl/index.php/thems/indez.php> [žiūrėta 2010 10 08]; Sędłak M. Litwa w oczach Jerzego Giedroycia, s. 171–175, taip pat Hofman I. „Ogłoszenie się Litwinem“. O programie wschodnim Jerzego Giedroycia, s. 177–186: abi pozicijos Ostatni obywatel Wielkiego Księstwa Litewskiego / Pod red. T. Bujnickiego, K. Stępnika, 2005.

⁷⁵ Kowalski R. Komplex Budrysa // Kultura. 1991, nr 7/526–8/527, s. 162.

⁷⁶ Giedroyc J. Autobiografia..., s. 228.

⁷⁷ Dzieło Giedroycia: Nasze zadania na przyszłość. Rozmawia W. Bartoszewski, B. Geremek, P. Kłoczowski, A. S. Kowalczyk, K. Czyżewski, W. P. Duda // Przegląd Polityczny. 2001, nr 51, s. 96.

⁷⁸ Ашерсон Н. Друзья, братья и партнеры: будущие коалиции внутри Европейского союза // Европа. 2005, м. 5, № 4 (17), с. 17.

pusamžį padeda vykdyti geopolitinės kaimynystės programą, suformuluotą „ULB“ subregiono koncepcijoje.

J. Giedroyco geopolitinė „ULB“ koncepcija privertė lenkus atsisakyti pretenzijų ne tik į tokius „kultūrinius-istorinius“ regionus kaip Vilnius ar Lvovas, bet ir sutrukdė lenkų istorikams pasisavinti LDK istoriją ir nepaisyti jos savarankiškumo. J. Giedroycas vylėsi, kad kažkada bus sąžiningai parašyta lenkų ir lietuvių santykių istorija ir kvietė lietuvius neužmiršti lenkų, kurie prisidėjo prie jų nepriklausomybės⁷⁹.

Šiuolaikinė lenkų ir lietuvių istoriografija palaiko „Kultūros“ suformuluotą mintį, skirtą Lenkijos istorijos bei lenkų ir lietuvių santykiams revizuoti⁸⁰. Taip apmąstomas Lenkijos civilizacinis potencialas Vidurio Rytų Europos regione, Lietuvos turinio pripildomas Abiejų Tautų Respublikos palikimas, šiuolaikinė „ULB subregiono“ koncepcija, paruošiama terpė naujam lenkų ir lietuvių santykių raidos įvertinimui.

Regis, tuo metu, kai Marshallas paskelbė savo planą, kaip atkurti Vakarų Europą, o Stalinas realizavo savo sumanymą sovietizuoti Vidurio Rytų Europą, Paryžiuje pamažu formavosi alternatyvi Vidurio Rytų Europos vizija, kuri šiandien drąsiai apibūdinama „Giedroyco planu“⁸¹. Maisons-Laffitte kurti ir įtvirtinti planai peraugo į darbus: bendras Lenkijos ir Lietuvos pastangas dėl Ukrainos narystės ES, kuri interpretuojama kaip jos „grįžimas į

Europą“⁸², demokratinių procesų skatinimą Baltarusijoje, Lenkijos vaidmenį formuojant Europos Sąjungos Rytų politiką. Visa tai galime pavadinti revizuotos Maisons-Laffitte „Jogailačių idėjos“ „transplantacija“ į XXI a., atsispindinčia geopolitinėje formulės P (Lenkija) + ULB programoje ir šiuolaikiniame jos tautų naratyve.

J. Giedroyco programuojamos politikos pavyzdys įrodė, kad didžioji istorinė politika turi operuoti ateities vizija ir pasinerti į praeities gelmes⁸³.

Išvados

1. XX a. pirmosios pusės Vidurio Europai siūlomi germanų ir slavų suvienijimo projektai sudarė sąlygas federacinių krypčių „Mitteleuropa kontra Sredni Evropa“ dichotomijai, kuri išryškino ir įtvirtino politinėje mintyje minėto regiono kultūrinį dualizmą tarp Vidurio Vakarų ir Vidurio Rytų Europos.
2. Istoriografinė federalistinė mintis, kaip ir geopolitinė, evoliucionavo. Pasaulinio lygio istoriko Oskaro Haleckio pastangomis tarpukariu išreikštos „nuojautos“ dėl Vidurio ir Vidurio Rytų Europos regiono apibūdinimo buvo apibendrintos išėivijoje išleistame veikalė „Europos istorijos ribos ir ežios“, laikomu istoriografinė regioninio federalizmo klasika. Jame buvo pateikta nuosekli, šių laikų poreikius atitinkanti Europos istorijos koncepcija, įvedanti į istoriografinį diskursą – homogeniñį Vidurio Rytų Europos regioną. Jo įžvalgos paskatino konstruktyviam istorikų dialogui ne tik dėl Vidurio Rytų

⁷⁹ Berberyusz E. Książę z Maisons-Laffitte, 1995, s. 15.

⁸⁰ Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie, 1988; Samsonowicz H. Północ południe, 1999; Wisner H. Litwa: Dzieje państwa i narodu, 1999.

⁸¹ Rodkiewicz W. Jubileusz paryskiej „Kultury“ w Kijowie // Kultura. 1997, nr 10/601, s. 102.

⁸² Колаковска А. Французская дискуссия на тему границ Европы // Европа. 2006, т. 5, № 1 (18), с. 63.

⁸³ Mencwel A. Rodzinna Europa po raz pierwszy, 2009, s. 39.

- Europos, bet ir dėl šio regiono tautų naujų tarpusavio santykių galimybių.
3. Moderni lenkų istorinė bei politinė mintis buvo kuriama ir propaguojama išėivijoje ne tik JAV, bet ir Prancūzijoje, priemiestyje Maisons-Laffitte. Ten lenkų politinio išėivio Jerzy'o Giedroyco leidžiamuose žurnaluose „Kultūra“ bei „Istorijos sąsiuviniai“ sukurta „ULB“ koncepcija – taikaus sugyvenimo su rytiniais kaimynais geopolitinė Vidurio Rytų Europos „subregiono“ programa, išskyrusi Maisons-Laffitte iš lenkų išėivijos, nes iškart po karo buvo grindžiama įsitikinimu, kad po 1939 metų ir Jaltos susitarimų būtinos lenkų politinės mąstysenos permainingos.
 4. J. Giedroycas, vadinamas „didžiuoju keturių Rzeczpospolitos tautų kancleriu“, suformulavo visoms keturioms buvusioms Abiejų Tautų Respublikos didžiausioms tautoms šiuolaikinio savo turinio kaimynystės paradigmą, kuri buvo sukurta intelektualų ir jų publikacijų, bet turėjo milžinišką politinę reikšmę.
 5. O. Haleckio istoriografinė Vidurio Europos koncepcijos genezė, išgryninusi Vidurio Rytų Europą, bei geopolitinė J. Giedroyco „ULB subregiono“ koncepcija leido pagrįsti istorinių subjektų pretenzijas į jų tapatybę formuojančius „kultūrinius-istorinius regionus“ – Lenkijai į Wrocławą, Ukrainai į Lvovą, Lietuvai į Vilnių, Baltarusijai į Gardiną.
 6. O. Halcekis ir J. Giedroycas – ne tik lenkų federalistinės išėivijos intelektualų atstovai, bet ir dvi skirtingos paradigmos, turėjusios įtakos lenkų politinės bei istoriografinės minties raidai, savo ištakomis siekiančios federalistinių tautų tarpusavio santykių supratimą, lėmusios kokybines permainas lenkų istoriografiniame ir geopolitiniame mąstyme. Jų abiejų įžvalgos šiandien leidžia matyti Vidurio Rytų Europoje ne „pabėgimą nuo Rytų“, bet „erdvę dialogui“, o šiuolaikinėms sąlygoms adaptuotoje „Jogailaičių idėjoje“ – ne lenkų imperializmą, bet galimybę formuoti lygiaverčiam buvusių ATR tautų naratyvui.

EAST CENTRAL EUROPE IN THE FEDERALIST-REGIONAL CONCEPTS OF THE POLISH EMIGRANTS OF THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

Barbara Stankevič

S u m m a r y

The most prominent representatives of the federalist concept among Polish emigrants of the second half of the 20th century are considered to be historian Oskar Halecki (1891–1973) and editor / politician Jerzy Giedroyc (1906–2000). They made a tremendous influence on the Polish historiographical and geopolitical thought. The present article is dedicated to their activities and has formulated the concepts meant for the substantiation of the federal past of East Central Europe and the independence of the region.

The developments of World War II and post-war periods conditioned a half-century long dualistic

division of Europe into the democratic West and the Communist East, which left a deep imprint in the world historiography. Disagreeing with the dualistic representation of Europe, O. Halecki suggested his own concept: he summarized the discussions of historians and politicians of the first half of the 20th century concerning such concepts as Eastern Europe, Slavic Europe, Central or East Central Europe. This was reflected in his publication “The Limits and Divisions of European History”. In it, he suggested dividing Europe not into two or three but into four parts – Western, Eastern, West Central and East Central.

The concept of Europe which he had formulated was further expanded not only by the main centres of political thought of the USA, but also by Polish emigrants, and among them by the Institute of Literature which was situated in France, near Paris, in the Maisons-Laffitte, suburb and was headed by Jerzy Giedroyc. The journals "Culture" and "Notebooks of History", edited by Giedroyc, presented the concept of ULB (to name the former lands of the Grand Duchy of Lithuania – Ukraine, Lithuania, Belarus) and the geopolitical programme of the peaceful co-existence of Poland with its Eastern neighbours in the "subregion" of East Central Europe. This programme distinguished Maisons-Laffitte from the Polish emigrants as immediately after the war it was believed that after the year 1939 and the Yalta agreements changes in the Polish political thought

were necessary – the Polish had to give up the claims to Vilnius and Lvov. Under the present circumstances, the ULB concept was seeking to renew the "idea of the Jogaila dynasty", which was popular in the post-war period, by dialectically criticizing it and discarding its imperialist form.

O. Halecki introduced the homogenic region of East Central Europe into the historiographical discourse and encouraged discussions on its past and future, while J. Giedroyc's geopolitical concept of the ULB subregion contributed to the substantiation of the claims of historical subjects to the cultural / historical regions formulating their identity and encouraged a new cooperation of the countries. Their concepts conditioned changes in the Polish thought and presented new arguments for the formation of a narrative between the former Republic of Both Nations.

Īteikta 2011 03 08
Parengta skelbti 2011 03 31